

Prof. Dr. Fehmi REXHEPI

QENDRIMI I DIPLOMACISE ITALIANE NDAJ KRY- ENGRITJES SE VITIT 1910

Viti 1910, viti i Betejës së Kaçanikut ishte edhe vit i zhvillimit të ngjarjeve shumë të mprehta në skenën politike dhe ushtarake të Ballkanit e në këtë kuadër edhe në trojet shqiptare. Si rezultat i raportit të forcave në arenën ndërkombëtare, shtohet gjithnjë e më shumë interesimi i Fuqive të Mëdha, pra dhe i Italisë, dhe i përfaqësuesve të tyre diplomatik e ushtarak ndaj Lëvizjes Kombëtare Shqiptare në përgjithësi dhe ndaj ngjarjeve që zhvilloheshin në Vilajetin e Kosovës në veçanti.

Me këtë rast po veçojmë interesimin e madh të përfaqësuesve konsullorë të Italisë në trojet shqiptare, sidomos interesimin e konsullit italian Gallantit në Shkup i cili si diplomat karriere që ishte do t'i përcjellë me interesim të jashtëzakonshëm të gjitha ngjarjet që zhvilloheshin në territorin që mbulonte kjo konsullatë.

Punimi mbështetet në dokumentet që ruhen në Arkivin e Ministrisë së Punëve të Jashtme të Italisë në Romë, që janë sistemuar në fondin e veçantë të konsullatës së Shkupit.

Interesimi i diplomacisë italiane për ngjarjet në trojet shqiptare, pra edhe për ngjarjet në Kosovë, ishte i madh si për rrethanat që i paraprinë Kryengritjes së vitit 1910, ashtu edhe për vetë Kryengritjen për personalitetet kryesore të kryengritjes dhe fatin e tyre dhe për ngjarjet të cilat e pasuan atë më pas në të gjitha aspektet.

Në këtë kuadër konsullata italiane në Shkup rregullisht e informonte Ministrinë e Punëve të Jashtme në Romë dhe ambasadorin italian në Stamboll për të gjitha ngjarjet që ishin me interes për politikën italiane në Vilajetin e Kosovës dhe në vise të tjera shqiptare. Ata i përcillnin me përpikëri si marrëdhëniet shqiptare me pushtetin osman, ashtu edhe ato në mes të shqiptarëve dhe fqinjëve të tyre. Herë pas herë konsujt italianë në trojet shqiptare paraqitnin edhe mendimet e tyre në lidhje me ngjarjet që zhvilloheshin në këto troje. Qëndrimet e tyre personale në të shumtën e rasteve përputheshin plotësisht me qëndrimin zyrtar të diplomacisë zyrtare italiane. Këto informacione dhe qëndrime bëheshin në interes të informimit sa më të plotë të Ministrisë së Punëve të Jashtme, që pastaj në bazë të tyre si dhe të burimeve të tjera, diplomacia italiane varësisht nga objektivat e interesat shtetërore do të marrë qëndrim karshi çështjes shqiptare në përgjithësi, pra edhe të ngjarjeve në Vilajetin e Kosovës në kuadër të saj. E shohim të nevojshme të theksojmë se qëndrimet e konsujve italianë, sikurse dhe qëndrimet e politikës zyrtare italiane kundrejt çështjes shqiptare e në këtë rast edhe kundrejt kryengritjes së vitit 1910, nuk ishin gjithëherë të drejta dhe korrekte, ngase i shërbenin interesave shtetërore dhe politike të Italisë.¹

Janë të shumta raportet e konsujve italianë edhe për ngjarjet që i paraprinë kryengritjes së vitit 1910. Kështu psh. Në një Raport të gjerë të datës 24 janar 1910 me titull “Arrestimi i

¹ Prof. dr. Fehmi Rexhepi, *Qëndrimi i konsullit italian në Shkup ndaj çështjes shqiptare gjatë viteve 1909-1910*, Kosova, Nr. 28, Instituti i Historisë – Prishtinë, f. 151.

ilegalëve myslimanë (lexo shqiptarë) në sanxhakun e Prishtinës”, konsulli italian në Shkup-Galanti e informon Ministrinë e Punëve të Jashtme, për operacionet e ndjekjes të njësiteve të ushtrisë e xhandarmërisë turke kundër refugjatëve “myslimanë (lexo shqiptarë, shënim i F.R.) në Gjilan që organizohet me qëllim të çarmatosjes së tyre.

Ai ndër të tjera theksonte nenin 32 të “Ligjit mbi bandat” duke bërë me dije se në mbështetje të tij janë arrestuar edhe gratë dhe fëmijët e 5 familjeve të fshatit Slivovë. Kjo bëhej për t’i detyruar meshkujt të dorëzoheshin. Në vazhdim konsulli njofton për konflikte në Siriniq (më 20 janar) në mes të të arrestuarve shqiptarë dhe ushtarakëve turq me ç’rast një shqiptar vritet dhe një tjetër plagoset. Po kështu edhe një xhandar plagoset rëndë. Edhe në këtë raport shqiptarët quheshin “myslimanë”.²

Më 30 janar 1910 raporton gjerësisht mbi çështjen e gjuhës shqipe, ku ndër të tjera theksohet propaganda xhonturke në favor të alfabetit arab si dhe ndërrimet që bëheshin në pushtetin lokal me qëllim të imponimit të këtij alfabeti. Tërheq vëmendjen konflikti në mes të Masar beut, valisë së Shkupit dhe Nexhip Dragës, deputet i Shkupit në Parlamentin osman. Me këtë rast konsulli Gallanti në Shkup mban një qëndrim të drejtë ndaj çështjes së alfabetit, duke konstatuar se “Politika e regjimit të vjetër, që ndalonte rreptësishtë shkrimin shqip, tani nuk dallohet prej asaj të xhonturqve”.³ Edhe në raportin e 3 shkurtit ai njofton mbi konfliktin midis autoriteteve lokale dhe Nexhip Dragës po për çështje të alfabetit, si dhe për arsenalin propagandistik të xhonturqve.⁴ Vlen të theksohet se për këtë qëllim ishin angazhuar edhe hoxhallarët, të cilët mbronin me fanatizëm alfabetin arab. Madje, ata për të realizuar synimet nuk kursenin as fyerjet më të rënda kundër përkrahësve të alfabetit

2 Ministero Degli Affair Esteni, Konsullata e Shkupit, nr. 36/12, Raporti i 24 janarit 1910.

3 Po aty, nr. 48/15, Shkup, 30 janar 1910.

4 Po aty, nr. 57/18, Shkup, 3 shkurt 1910.

latin, duke i akuzuar shpesh herë edhe si përkrahës të alfabetit sllav. Në këtë vazhdë konsulli njofton për kërkesën e hoxhës dhe të fanatikëve të Xhamisë kryesore të Shkupit për shkarkimin e Nexhip Dragës, i cili e kishte hedhur poshtë këtë iniciativë. Përkundrazi ai kërkonte dorëheqjen e Masar beut. Ndërkaq, për Urdhëresat e Qeverisë, me të cilën parashihej përdorimi i shkronjave arabe në shkollat shqipe, për kërkesën e nxënësve të Gjimnazit të Shkupit që të mësojnë me shkronja latine, për hoxhallarët që mbronin shkronjat arabe si dhe për sektin e bektashinjve që ishte deklaruar haptazi në favor të alfabetit latin, i njoftonte më 10 mars të këtij viti.⁵

Gjatë kohës sa zhvilloheshin operacionet luftarake në Betjën e Kaçanikut, konsujt italianë nga Shkupi, Manastiri e Shkodra, njoftonin në detaje për ashpërsinë e luftimeve duke potencue gjithnjë edhe qëndresën heroike të kryengritësve shqiptarë të udhëhequr nga Idriz Seferi dhe trimat e tjerë të kësaj ane. Për të gjitha këto ngjarje në Vilajetin e Kosovës, konsulli italian në Shkup Gallanti njoftonte në raportin e tij më 10 mars të këtij viti.⁶

Mbi situatën në regjionet shqiptare Ministria italiane e Punëve të Jashtme informohet me 5 maj 1910 pos tjerash edhe për takimin e Valiut të Shkupit në Kaçanik me komandantin e Shtabit Operativ Shefqet Dërgut Pashën, si dhe për masakrat e reparteve turke në fshatrat e Moravës së Epërme. Është me interes të theksohet se në këtë informacion bëhet e ditur se gjatë luftimeve të fundit ishin parë edhe femrat e fëmijë të moshës rreth 8 vjeçare duke shtirë me armë mbi trupat turke. Më tej jepen të dhëna për rrugëtimin e 16 batalioneve redifësh të dërguar në drejtim të Gjilanit, Ferizajt, Shkupit dhe Preshevës. Bëhet e ditur për dënimet me vdekje të 20 shqiptarëve nga Gjyqi Ushtarak i Ferizajt, si dhe për takimin që kishte pas me Valinë konsulli i

5 Po aty, nr. 99/35, Shkup, 10 mars 1910.

6 Po aty.

përmendur. Ai rreth amnistisë kishte deklaruar se “nuk përfshinë Vilajetin e Kosovës”, duke theksuar se do të hartohej një projekt i veçantë nga Valiu, “që do të përfshinte vetëm deliktet e kryera midis shqiptarëve.”⁷

Nga raportet e konsujve të Italisë në trojet shqiptare gjatë viti 1910 gjenden të dhëna të shumta edhe për veprimtarinë e bandave bullgare në Vilajetin e Kosovës, sidomos në rrethin e Shkupit, Shtipit, Egri Pallankës, Kratovës dhe Kumanovës. Kështu për veprimtarinë e bandave bullgare në Vilajetin e Kosovës jepen të dhëna me interes në raportin e 19 korrikut të vitit 1910. Si nga shumë raporte të tjera edhe nga ky raport hetohet simpatia e veçantë e konsullit Gallanti në Shkup ndaj shqiptarëve katolikë të regjionit të Gjilanit, që akuzoheshin prej autoriteteve se “favorizonin prijësin e njohur Idriz Seferin, organizatorin e Kryengritjes shqiptare të Kaçanikut, për çka i nënshtroheshin terrorit turk”. Pasi njofton për 8 katolikë të fshatit Vërnez që ishin arrestuar e torturuar, si dhe për famullitarin e Letnicës Dom Shtjefën Krasniqin i cili kishte shkuar në Shkup për të kërkuar ndihmën e konsullit të Austrisë. Edhe prifti tjetër i Letnicës Dom Luka ishte arrestuar në Pidiç me ç’rast “oficerët osman argëtoheshin duke i thënë: “thirri në ndihmë konsujt e Italisë dhe Austrisë”.⁸

Në raportin e 9 shtatorit konsulli italian në Shkup Gallanti njofton Ministrinë e Punëve të Jashtme të Italisë për varjen e Rustem Kabashit, Bajram Marës dhe Zenel Zekës. Pasi flet gjerësisht për karakterin e tradhtisë si dhe për bashkëpunimin e Rustem Kabashit me autoritetet turke, ai do të konstatojë se “Kjo varje nuk shkaktoi ndonjë pakënaqësi te shqiptarët sepse atë e mbanin për tradhtar, dhe vdekjen e tij e konsideronin si hakmarrje”.⁹

7 Po aty, nr. 227/62, Shkup, 5maj 1910.

8 Po aty, nr. 384/92, Shkup, 19 korrik 1910.

9 Po aty, nr. 474/119, Shkup, 9 shtator 1910.

Në një raport të gjerë prej 6 faqesh më 16 shtator nën konsulli në Prizren B. Zaculini e vinte në dijeni konsullatën në Shkup se “javën që shkoi kaluan batalionet e mbrame redife, meqë ishin amnistuar autoritetet me influencë bëhet me dije se shqiptarët sikur ishin nënshtruar ngase autoritetet e dinin se ata “janë mësuar t’i ndjekin dhe t’u binden krerëve të tyre”.¹⁰ Pasi flet për represionin dhe për sigurinë publike, konstaton se “deri diku janë të kënaqur “myslimanët” që përbëjnë shumicën e popullatës së këtij distrikti, kurse të pakënaqur të gjithë të krishterët çfarëdo nacionaliteti qofshin”. Për xhonturqit konstatonte se janë kryekëput nacionalistë e panosomanë, të cilët bëjnë çmos për të shuar çdo ndjenjë nacionale, mbyllin shkollat, gjobisin e shtypin. Sipas tij “të krishterët janë minoritet dhe zëri i tyre nuk çon peshë”.

Duke gjykuar dhe vlerësuar situatën aktuale nënkonsulli i Prizrenit konstaton se: “vështirë që Qeveria osmane t’i detyrojë shqiptarët ta harrojnë hakmarrjen, që të gjitha çështjet të zgjidhen me gjyqe të rregullta” dhe duke pas parasysh shpirtin e mentalitetin e shqiptarëve konstaton se “edhe njohësit më të mirë janë skeptikë”. Në fund ai bën me dije se Turqia ka pas mbështetjen e konsullatës austrohungareze e cila harron herë pas here të jep mbështetje e sado pak t’i mbrojë katolikët të cilët kur shkonin në këtë konsullatë për të kërkuar mbështetje zhgënjeheshin. Është e qartë pse raportet midis “katolikëve” dhe konsullatës janë të ftohura. Në anën tjetër raportet midis konsullatës së Austro-Hungarisë dhe autoriteteve qeveritare: “janë bërë më të afërta, intime e të përzemërta, që para operacioneve nuk ishin aspak të mira”.¹¹

Më 22 shtator 1910 Gallanti përmes një raporti të titulluar “Situata në regionet shqiptare”¹² kërkon që të garantohen “disa të drejta” dhe konstaton se trupat që kanë mbetur aktualisht në

10 Po aty, nr. 84/53, Prizren, 16 shtator 1910.

11 Po aty.

12 Po aty, nr. 486/122, Shkup, 22 shtator 1910.

krahinat shqiptare janë të pamjaftueshme dhe garnizonet nuk do të duhej të zbrazeshin para se të realizohej rikonstruimi i rrjetit rrugor, që janë më se të domosdoshme që të mund të veprohet pa befasisme të rrezikshme. Po ashtu ai kërkon që për këtë qëllim të mobilizohen forca të kufizuara.

Edhe gjatë tetorit kemi raporte, (më 11 dhe 22) për situatën në krahinat shqiptare ku pos tjerash njoftohet për vrasjen e Hasan Çajës në Korab i cili kishte pranuar si mysafir në konaqet e veta trupat që operonin në ekspeditën e fundit në këtë zonë.¹³

Në një raport tjetër më 28 nëntor 1910 konsulli i Shkupit haptas del në mbrojtje të elementit bullgar në Vilajetin e Kosovës, duke i akuzuar “myslimanët që bashkëjetojnë me qeverinë... kundër elementit bullgarë”. Në vazhdim njofton për vendosjen e 1500 familjeve boshnjake, që do të thotë 7000 individë në këto troje, e që nuk ishin aspak të kënaqur sepse disa kishin tentuar të kthehen në Bosnje. Pastaj njofton për amnistinë ndaj shqiptarëve si dhe rishqyrtimin e dënimeve të gjyqeve ushtarake për të cilat konstaton se kanë “qëllim ekskluziv politik”, për të konkluduar se qeveria nuk dëshiron një amnisti të vërtetë dhe të përgjithshme ndaj shqiptarëve. Është me rëndësi të potencohet konstatimi i konsullit: “me këtë ligj qeveria dëshmon impotencën e vet, për çka shqiptarët do të dinë përsëri ta shfrytëzojnë si në periudhën e mëparshme”. Si duket konsullit i vjen shumë keq që “krijuesit e zbatimit të planeve të qeverisë që duhet t’i shërbejnë autoriteteve na kujtojnë metodat e regjimit antik, për çka si rezultat do të ketë efekte jo të favorshme për stabilizimin e autoritetit të qeverisë në viset shqiptare”.¹⁴

Më 7 dhjetor Roma informohet për transferimin e Valiut të Kosovës, Masar beut në Trebishinë të Edrenës, duke konstatuar

13 Po aty, nr. 513/130, Shkup, 11 tetor 1910 dhe 541/137, Shkup, 22 tetor 1910.

14 Po aty, nr. 587/751, Shkup, 28 nëntor 1910.

vetëm se kjo është bërë me kërkesën e deputetëve shqiptarë Nexhip Draga dhe Hasan Prishtina, por mungon qëndrimi i tij në lidhje me këtë çështje.¹⁵

Për situatën në Sanxhakun e Pejës është raporti i 17 dhjetorit ku pos tjerash theksohet se në Gjakovë është varë Abdullah Koçija kryetar i fisit Gash e personalitet me influencë, si dhe bajraktari i Krasniqes. Varja e tyre kishte shkaktuar pakënaqësi midis shqiptarëve. Pasi flet për përpjekjet e autoriteteve turke për t'i kthyer refugjatët shqiptarë që ishin vendos në Mal të Zi konstaton se: "sa më është e njohur një amnisti e tillë nuk do të ketë efekt praktik, meqë shqiptarët nuk ia kanë besën premtimeve të Qeverisë".¹⁶

Sikurse gjatë viteve paraprake ashtu edhe gjatë viteve 1910, përfaqësuesit diplomatikë italianë nga viset shqiptare informojnë mjaftë hollësisht Ministrinë e Punëve të Jashtme të Italisë në Romë dhe ambasadën italiane në Stamboll për të gjitha ngjarjet kyçe që ndodhnin në Vilajetin e Kosovës. Ata pos tjerash njoftojnë edhe për lëshimet e vogla që i bënte qeveria turke ndaj shqiptarëve, siç ishte "Ligji mbi bandat", ndërprerja e çarmatimit të mëtejme të popullsisë, caktimi i fondit të posaçëm për ndërtimin e shtëpive të djegura e të shkatërruara gjatë operacioneve ushtarake, lejimin e shkollave shqipe, përkundër faktit se ajo kurrë nuk hoqi dorë nga përdorimi i alfabetit arab.

Duke i analizuar raportet e konsujve italianë nga trojet shqiptare e sidomos nga Vilajeti i Kosovës mësojmë se qëndrimi i tyre, sikurse edhe qëndrimi i politikës zyrtare italiane kundrejt ngjarjeve në këto troje e sidomos kundrejt çështjes shqiptare, nuk ishte gjithherë i drejtë dhe korrekt, sepse i shërbente interesave shtetërore dhe politike të shtetit italian.

15 Po aty, nr. 606/158, Shkup, 7 dhjetor 1910.

16 Po aty, nr. 623/165, Shkup, 17 dhjetor 1910.